

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzfková, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Urban-
čok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 11 — ČÍSLO 6

OBSAH

SABOL, J.: Kvantita a rytmický zákon v slovenčine	193
ORAVEC, J.: Datív pri adjektívach	197
HORÁK, G.: Z reči Jána Jonáša	202
ONDRUŠ, Š.: Slovenské <i>škálit</i> a české <i>šilhat</i>	208

Rozličnosti

V Petre alebo v Petri? K. Palkovič	211
Bidovce — pred Bidovcami. O. Sabolová	212
Hrdánstvo a hrdopýcha. G. Horák	213
O výslovnosti zdvojeného <i>ll</i> v španielčine. L. Trup	215

Správy a posudky

Kapitoly o slovenčine. M. Pi-sárčiková	217
Kniha o Latinskej Amerike. J. Kačala	220

Spytovali ste sa

Nainštalovať — nainštalovanie. I. Masár	223
Pontón — pontonár, nie pon-tonier. J. Jacko	223

Kvantita a rytmický zákon v slovenčine

JÁN SABOL

Protiklad krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti, ktorý sa v spisovnej slovenčine využíva na významové rozlíšenie slov a tvarov, sa uvedomuje v každej slovenskej slabike; vlastnosť dĺžky (nie dĺžky, krátkosti) možno preto pokladať za záväznú zložku prozodickej výstavby slovenskej slabiky a cez slabiku prozodickej štruktúry slovenského slova (Sabol, 1976, s. 141—142). Schopnosť kvantity rozlíšiť význam slova alebo tvaru sa však v spisovnej slovenčine reguluje osobitnou zákonitosťou, neutralizáciou, tzv. rytmickým zákonom, rytmickým krátením. Priebeh tejto neutralizácie (podrobnejšie Sabol, 1974, s. 408—410) je v spisovnej slovenčine progresívny; časovo „staršia“ dlhá slabikotvorná hláska (fonéma) pôsobí na nasledujúceho dlhého nositeľa slabičnosti v rámci slova a vynucuje si jeho skrátenie. Rytmický zákon, skracovanie systémovo dlhej slabiky po dlhej slabike spôsobuje, že protiklad podľa kvantity sa v slovenčine dá na významové rozlíšenie vyťažiť len v tých prípadoch, keď sa táto vlastnosť neneutralizuje, nezastiera. Sú to všetky postavenia v slove okrem pozície po dlhom nositeli slabičnosti (porov. Sabol, 1976a, s. 63).

Rytmický zákon je zvukový jav (ide pri ňom o vplyv prozodému na prozodému), presakujúci predovšetkým tvaroslovnou rovinou spisovnej slovenčiny. Uplatňuje sa pri podstatných menách (*ženám — trávam, uliciam — sviecam, mestá — miesta, srdcia — skielca*), pri adjektíváliách (*dobrý — krátky, cudzí — svieži, prvý — piaty*), a pri slovesách (*volám — rátam, robím — chválím*), zasahuje teda význa-

movo najvýraznejšie, najsýtejšie a funkčne najzaťaženejšie skupiny slovných druhov. Zvuková sústava jazyka však nepracuje izolovane; zvukové jednotky (hlásky, fonémy) slúžia na výstavbu významových jednotiek (morfém, slov). Tak na seba narážajú zákonitosti zvukovej a významovej roviny; z ich spätia a napätia sa rodí výsledný tvar, ktorý na sebe nesie pečať viacerých, zväš aj protichodných tendencií v jazyku. Významová, obsahová stránka výrazu je pri týchto spolupôsobiacich i proti sebe idúcich silách základná, dominantná; zvuk pracuje v službe významu, nie naopak.

Aj uvedená zvuková zákonitosť spisovnej slovenčiny — neutralizácia kvantity, rytmický zákon — sa pod tlakom iných rovín v niektorých prípadoch narúša. Výnimky z rytmického krátenia sú „odôvodnené inými zákonitosťami, ktoré obmedzujú platnosť pôvodne zvukového pravidla z dôvodov tvarových“ (Morfológia slovenského jazyka, s. 52; podobne Ružička, 1972, s. 206). Všimnime si ich bližšie a pokúsme sa pre ne nájsť spoločného menovateľa.

Tradične sa za výnimky z rytmického krátenia pokladajú tieto prípady (ide tu, prirodzene, len o neskrátenú dlhú slabiku stojacu po dlhej slabike): 1. pádové prípony podstatných mien stredného rodu na *-ie* (*listie*); 2. pádová prípona *-í* v 2. p. množ. čísla ženských podstatných mien (*básni*); 3. pádové prípony privlastňovacích prídavných mien typu *pávi*; 4. tvary sloviess typu *rozumieť* (*zmúdiem*, *zmúdiem*); 5. pádová prípona 3. os. množ. čísla prítomného času na *-ia*, prípona prechodníka *-iac* a prípona činného prídavného *-iaci* (*chvália*, *chváliac*, *chváliaci*); 6. prípona činného prídavného *-úci*, *-úca*, *-úce* a prípona činného prídavného minulého *-vši*, *-všie* (*vládnúci*, *vyliavši*); 7. opakovacie slovesá na *-ievať* (*trápievať*); 8. prípony *-ár*, *-áreň* (*mliekár*, *mliekáreň*); 9. zložené slová *tisíc násobný*, *jedenásťmiestny*); 10. tvary neurčitých zámen s časticou *nie-* (*nieči*, *niekým*); 11. slová s predponami *ná-*, *zá-*, *sú-* (*námietka*, *zásielka*, *súčasť*) — porov. napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 1963, s. 45—46; Pauliny, 1968, s. 73; literatúru a rozbor konkrétnych prípadov pozri u L. Dvonča, 1955).

Už sme uviedli, že rytmický zákon preniká tvaroslovnou rovinou spisovnej slovenčiny. Podrobný prieskum výnimočných prípadov z neutralizácie kvantity toto konštatovanie potvrdzuje. Výnimkami v priestore „čistého“ tvaroslovia (teda pri modelovaní tvarov v rámci pohybu len najvšeobecnejších morfológických kategórií) sú vlastne len tvary 2. p. množ. čísla typu *básni* (ktoré možno vysvetliť tendenciou po odstránení homonymie pádových prípon — pozri Dvonč, 1964, s. 46), prvý z možných variantov v 2. p. množ. čísla *zámien/zámen* a tvary 3. os. množ. čísla prítomného času sloviess typu *bránia* (v obidvoch prípadoch mohol pôsobiť aj tlak analógie; druhá výnim-

ka si však žiada podrobnejšie vysvetlenie). A tak oným spoločným menovateľom výnimočných prípadov z neutralizácie kvantity v spisovnej slovenčine sa stáva signalizovanie protikladu tvarotvorného a slovotvorného procesu (Sabol, 1976b, s. 431—433). Výnimka z rytmického krátenia je jedným z „vonkajších“ znakov pohybu výrazu v rámci slovotvornej paradigmy, prípadne opúšťania priestoru vlastného tvarotvorného procesu. Pri podstatných menách typu *listie* a pri adjektíváliách typu *pávi* ide aj o odvodzovací proces (Horecký, 1971, s. 161, 171—172); o jednoznačný slovotvorný postup ide pri slovesách typu *zmúdiť* (ibid., s. 214—216) a pri substantívach s odvodzovacou príponou *-ár/-iar* (*frézár, mliekárň*). Ďalšími výnimočnými prípadmi z rytmického krátenia sú prídavia, „hybridné“ tvary, v ktorých sú prostriedky na vyjadrenie slovesnej a mennej charakteristiky (Morfológia slovenského jazyka, s. 42); ďalej tvarovo meravý prechodník typu *chváliac* a frekventatíva (upravujúce lexikálno-gramatickú kategóriu vidu: *súdiavam, tvárieвам sa*). Slovotvorný pohyb naznačuje aj spojenie dlhej predpony *ná-, zá-, sú-* s prvou dlhou slabikou základu slova (*námietka, zásielka, súcítiť*). Zostávajú zloženiny typu *viacnásobný* a *niečí*; tu v pravom zmysle slova nejde o narušanie neutralizácie kvantity (tento zvukový jav, podobne ako iné typy neutralizácie, neprekračuje rámeč slova; aj tu však ide o signalizovanie slovotvorného procesu). Na skutočnosť, že v zložených slovách sa rytmický zákon porušuje iba zdanlivo, upozorňujú viacerí autori (Peciar, 1946, s. 223; Dvonč, 1955, s. 95—96; Paulíny — Ružička — Štolc, 1968, s. 58—59; Oravec — Laca, 1975, s. 28). Znakom rozhrania častí zložených slov je v tvaroch typu *viacnásobný, päťmiestny* aj znelostná asimilácia (konkrétne zmena neznelého šumovej spoluhlásky na znelú pred sonórnou spoluhláskou), ktorá v takejto podobe prebieha iba na hraniciach slov a na morfematickom švíku predpona + základ slova. Aj narušanie neutralizácie kvantity — podobne ako svojrázny priebeh znelostnej asimilácie, ale i ďalšie zvukové javy — potvrdzuje, že v spisovnej slovenčine sú na hraniciach slov podobné kombinačné zákonitosti ako na predponovom morfematickom švíku.

Rozhranie tvarotvorného a slovotvorného procesu sa teda v spisovnej slovenčine — okrem iného — hlási priebehom neutralizácie kvantity a nerešpektovaním tejto neutralizácie (rytmického zákona). Medzi obidvoma procesmi je však aj ďalší výrazný rozdiel vyvierajúci z pohybu kvantitatívne modulovaných slabík: v tvarosloví sa väčšmi uplatňuje neutralizácia kvantity (ide pri nej o kvantitatívnu zmenu nositeľa slabičnosti pod vplyvom hláskového, zvukového okolia), v derivácii, v slovotvorných postupoch je zasa v prevahe kvantitatívna alternácia (ide pri nej nie o zvukovo-kombinačnú zmenu v kvantite nositeľa slabičnosti, ale o zmenu vyplývajúcu z pôsobe-

nia morfémy na fonému; o rozdiel medzi neutralizáciou a alternáciou pozri Pauliny, op. cit., s. 90—91). Príklady: *brána — bránam, hrádza — hrádzam, továreň — továrňam, múdry — múdreho, rýdži — rýdzeho, siedmy — siedmeho, spievať — spievam, súdiť — súdim, šúchať — šúcham* atď.) neutralizácia kvantity, tvarotvorný proces]; *hlas — hlások, žena — žienka, puk — púčik, hviezda — hvezdár, kúriť — kurič, páliť — palič, písať — pisateľ, strieľať — strelec, sádzať — sadzač, prebiehať — priebeh, cváľať — cval, vysypať sa — výsyp, zavrtávať sa — závrt* atď. (kvantitatívna alternácia, slovotvorný proces). Zdá sa, že nášmu konštatovaniu protirečí tvorenie 2. p. množ. čísla feminín a neutier: sú tu totiž — hoci ide o tvarotvorný proces — bohaté kvantitatívne alternácie (*žena — žien, hlava — hláv, sila — síl, huba — húb* a pod.); je však príznačné, že práve v tomto tvare je výrazná tendencia narúšať rytmický zákon (*básni, čísiel, hospodárstiev*), podobne ako pri slovotvornom postupe. Ukazuje sa, že v spisovnej slovenčine je súhra v zámere kvantity signalizovať morfológický proces (neutralizácia kvantity, obmedzenie kvantitatívnej alternácie) a slovotvorný proces (kvantitatívna alternácia, narúšanie neutralizácie kvantity). Podobne sa rozdiel tvarotvorného a slovotvorného postupu v spisovnej slovenčine vykresľuje aj zmenami spoluhlások; k tejto otázke sa vrátíme v osobitnej úvahe.

Kvantitu, jednu zo základných najosobitejších zvukových črt, spisovná slovenčina všestranne vyťažila na modelovanie komunikačne únosného tvaru; cez ňu a cezeň sa zároveň naznačuje výrazná typologická črta nášho jazyka.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov*

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 254 s.

DVONČ, L.: K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 15, 1964, s. 35—48.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 603 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 126 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s. + mapa.

PECIAR, S.: Slovenská kvantita a rytmický zákon. Slovenská reč, 12, 1946, s. 137—152, 217—224.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 434 s.

RUŽIČKA, J.: Typológia slovenskej morfológie. In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrik. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 201—210.

SABOL, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrik. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 405—417.

SABOL, J.: Prozodická stavba slovenského slova. Kultúra slova, 10, 1976, s. 141—144.

SABOL, J.: Kvantita v slovenských slovách a tvaroch. Kultúra slova, 10, 1976(a), s. 68—70.

SABOL, J.: Súčinnosť fonologickej a morfolologickej roviny spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrik. Bratislava, ALFA 1976(b), s. 421—449.

Datív pri adjektívach

JÁN ORAVEC

Adjektíva (akostné) sa môžu ako nadradený člen viazať so substantívami v holom páde aj v predložkovom páde. Z holých pádov sa viažu s genitívom, datívom a inštrumentálom, no genitívne a inštrumentálové väzby predstavujú okrajovú a viacmenej petrifikovanú oblasť adjektívnych väzieb. Širšie sa používajú iba datívne väzby. Datívne väzby adjektív sa lepšie držia zásluhou aj datívu ako pádu, aj adjektív ako nadradeného člena. Spomedzi substantívnych determinantov sa adjektíva najčastejšie určujú zreteľovým určením (v holých i predložkových pádoch) a spomedzi holých pádov je datív základným zreteľovým pádom. Väčšina adjektív s väzbou je v slovesnom prísudku, kde adjektívum stojí pri sponových slovesách.

Zreteľová podstata datívu sa prejavuje v prvom rade prevahou voľných datívov nad predmetovými a v druhom rade hojným výskytom vzťahových objektov v rámci objektového datívu pri slovesách.

Táto prevaha je ešte zrejmejšia pri adjektívach. Voľné datívy pri adjektívach ešte zreteľnejšie prevažujú nad objektovými než pri slo-

vesách a v rámci objektových vzťahové objekty tvoria pri adjektívach základnú množinu, ostatné sú výnimkou.

V rámci adjektív ťažko nájsť prípady, ktoré by sa nedali určovať voľným datívom. Z dokladov vidieť, že sa voľný datív používa pri rozmanitých okruhoch adjektív, napr. pri adjektívach: *dobrý, zlý, dlhý, chudobný, ľahostajný, milý (milši, najmilši), nový, prednejší, strašný, tesný, vzácny, ťažký* ...

Bláznovi je aj deravý groš dobrý. [príslovie] — *Všetci v dome sú jej zlí.* [Timrava] — *Snopko jej bol ľahostajný.* [Krno] — *Vlastné ohnisko každému najmilšie.* [príslovie] — *Ten mu je prednejší.* [Kukučín] — *Marošovi je cesta celkom nová.* [Rázus] — *Malý dravec bol predsa len pritesný toľkej perepúti.* [Kukučín] — *Ale tá potvora mu je predsa trochu strašná...* [Šoltésová] — *Ale sme vám teraz vzácní.* [Tajovský].

Rovnako frekventovaný je voľný datív aj po vlastnostných príslovkách, ktoré vznikli z adjektív, napr. *ľahko, ťažko, smutno, zimno/zima, žiaľno/žiaľ, dobre (lepšie, najlepšie), zle, ďaleko, blízko, veselo, všelijako, teplo (teplejšie, najteplejšie), tesno, temno, náhlo, dusno, darmo, divno, vysoko* ... Aj spájanie s paralelnými príslovkami dokazuje, že tu datív nie je objektový.

Ako by im pomohol, aby im dobre bolo. [Tajovský] — *Ľahko byť čistý, neofrkáný tým, ktorí sa nikdy nepriblížia ku kaluži.* [Letz] — *Aj horúco mi bolo.* [Jančová] — *Keď sme vyšli na lúky, bolo mu to už ďaleko.* [Tajovský] — *A čože je tej tvojej materi, že ti je tak náhlo?* [Tajovský] — *Bolo mu odrazu dusno.* [Tallos] — *Tak jej bolo divno, sama nevedela prečo.* [Čajak].

S uvedenými adjektívami a príslovkami sú synonymné niektoré holé a predložkové pády substantív [aj v úlohe prirovnania], takže voľné datívy závisia aj od nich, napr. *koniec, amen, škoda, hanba, bieda, žiaľ, pokuta, beda* (citoslovce), *pamiatka (-ou), rodina, posmech, konca-kraja, radosť (-ou), kat (-om), po vôli, na oštaru* ...

Podďaj sa, Jánošík, veď ti je už amen! [Botto] — *Neboj sa, že ti bude bieda.* [Kukučín] — *Čo oči nevidia, srdcu nie je žiaľ.* [príslovie] — *Nebolo konca-kraja vypytovaniu.* [Čajak] — *Kto nie je majstrom čomu, ten je katom tomu.* [príslovie] — *Vezmi si, to ti bude pamiatka.* [Kukučín] — *Vy ste mu rodina...* [Rázus] — *Bol čert diabľovi po vôli, že sa neznal vykrútiť.* [príslovie] — *Ja vás budem obkurovať, že vám bude ako v raji.* [Tajovský]

Aké rozmanité sú možnosti použiť voľný datív, to ukazujú prípady, kde datív stojí namiesto pôvodného podmetu. Ilustruje to doklad

z L. Ondrejova: *Anna sa smiala Jergušovi. Jerguš jej bol veľmi smiešny.* Druhá veta v tomto doklade vznikla prestavbou prvej vety podobne ako pri pasíve, pričom pôvodný datívny predmet sa stal podmetom vety a pôvodný podmet voľným datívom. Rovnako možno transformovať aj vety s akuzatívnym predmetom, napr. *Paľo poznal vtáky — Vtáky boli Paľovi známe* (Ondrejov); *Paľo podozrieva Petra — Peter bol Paľovi podozrivý.*

Predmetový (väzobný) datív ostáva aj pri adjektívach v menšine, a to v ešte nepatrnejšej ako pri slovesách.

Objektové väzby adjektív svojou stavbou (štruktúrou) a významom zväčša tvoria paralelu slovesným väzbám. Tak je to predovšetkým pri datíve.

Aj pri datíve väčšina adjektívnych väzieb iba opakuje slovesnú väzbu. (Etymologicky je to naopak — slovesné väzby vznikli z adjektívnych alebo podľa adjektívnych.) Opakujú sa tu vzorce slovesných väzieb s priestorovým odtienkom, so vzťahom podoby a zhody, primeranosti a príslušnosti, so vzťahom (ne)priateľstva, so vzťahom odporu a podradenosti a napokon s citovým odtienkom.

Objekty s priestorovým významovým odtienkom predstavujú iba väzby adjektív *blízky, príbuzný, participia naklonený* a ich antonym *ďaleký, vzdialený, cudzí, skrytý, stratený*. Priestorový odtienok je v nich viacej zastretý ako v slovesných väzbách, pri adjektívach je datív už vzťahovým predmetom.

Každým dňom sme bližší smrti. [príslovie] — *...ten sa chce pribiť na kríž za osudy ďalekých mu a ľahostajných ľudí.* (Smrek) — *Mesto bolo mi cudzie, inakší život tu prúdil.* (Jilemnický) — *Nič nie je skryté ľudskému zraku.* (Figuli) — *Už národu svojmu bol takmer stratený.* (Vlček)

Vzťahy podoby a zhody, primeranosti a príslušnosti sú zastúpené najčastejšie, alebo sú jadrom vzťahových objektov. Podobu a zhodu vyjadrujú adjektíva: *podobný, príbuzný, roveň/rovný, rovnocenný.*

Všetci boli podobní otcovi. (Jančová) — *Medzi želiarskymi tebe rovnéj niet.* (Tajovský) — *Rozvinul papier, v ňom čosi sadlu podobného.* (Kukučín) — *Ty budeš roveň mne i každej panej v meste.* (Kukučín) — *Či Pavol, či Šavol je nám rovnaký.* (Kukučín)

Pri adjektívach s významom rovnakosti ustúpil datív inštrumentálu so vzťahovou predložkou *s*: *rovnaký s dakým, rovnocenný s dačím, rovnoprávny s dakým/s dačím, rovnoznačný (synonymný) s dačím.* Aj pri adjektíve analogický už dnes prevažuje inštrumentál s predložkou *s*, nie holý datív.

Vzťah (ne)primeranosti vyjadrujú adjektíva (prípadne príslovky):

(ne)primeraný, (ne)úmerný, vhodný, príhodný (ne)vhodný, (ne)priležitý, (ne)sympatický, súci, dostatočný/dost, (ne)príjemný, (ne)chutný, protivný, odporný, priečný.

Kultúrna práca je teda úmerná počtu a s. e. tohto starého nášho národa. (Stanislav) — Ale táto vec bola náramne vhodná mne. (Figuli) — Či mu je to teraz príhodné? (Kréméry) — Predsa však tu Lermontov znamená odklon, a to v tom, že jemu poézia a literatúra nestačia, nie sú mu dost. (A. Matuška) — Toľme som ti protivná! (Kukučín) — Vždy mi bola odporná, taká, taká... „fujna“. (Skalka) — Sprvu ani pozrieť na ňu nemohla, taká jej bola priečna v tej vojenskej rovnováže. (Jančová) — Lajoš sa pritom usmieva, hoci by mu tá úsluha bola nepriležitá... (Šoltésová)

Vzťahy (ne)priateľstva, odporu, nadradenosti a podradenosti sa adjektívami vyjadrujú iba jednotlivo, preto ich zhrňame dovedna. Ide o väzby adjektív: milostivý, naklonený, prajný, (ne)priateľský, priaznivý, verný, (po)vďačný, povolný, nápomocný, platný, osožný, prospešný, užitočný, škodlivý, škodný, dlžný, povinný.

Mám peru takú hladnú, buď milostivý jej. (Smrek) — Zdálo sa mu, že všetko láskou dýcha, že je všetko naklonené jemu. (Jesenský) — Ja som vám povďačný. (Kukučín) — No prajný je on celému svetu, kamarátom si rozdá i hračky, i jedivo. (Šoltésová) — Môže byť osožný sebe, svojim a národu. (Tajovský) — Od tých čias Pohorelá, verná svojmu menu, raz vyhorela do tla. (Krno) — Škola sa tam postaviť nesmie, lebo by bola zdraviu škodlivá. (Tajovský) — Môže ma i zabiť, bez teba i tak mi je nie život nie platný. (Figuli) — Buďte mi povolná v dobrom. (Tajovský) — Ak bola nejaká spoločnosť nepriateľská umeniu... bola to táto spoločnosť. (A. Matuška) — Jajže mne hriešnemu, dlžen som každému, komu groš, komu dva, komu pol toliara. (Národné spievanky)

V staršom jazyku sa priateľský vzťah vyjadroval ešte adjektívami dôverný, úprimný, istý.

On mi bol za to dôverný. (Tajovský) — Prečo ma, suhajko, prečo zanechávaš, však som ti úprimná, čo mi hanu dávaš? (Národné spievanky) — Majerán, majerán, s širokými listy, povedzže, suhajko, či mi budeš istý? (Národné spievanky)

Objektový vzťah s citovým odtienkom vyjadrujú adjektíva čudný, rád. Adjektívum rád sa používa iba v prísudku, podobne ako adjektívum dlžen/dlžný. S touto pozíciou asi súvisí to, že má datívnu väzbu celkom pevnú (podobne aj adjektívum dlžný).

Svinár dostal všetky vnútornosti a bol im rád ako Čigán dietatu. (Tajovský) — Len to bolo čudné domácim, že Miško v poli už menej pomáhal. (Tajovský)

Za objektové pokladáme i také datívne väzby adjektív, ktoré neopakujú presne slovesnú väzbu, lebo datív v nich nahrádza akuzatív, pritom však smer deja ostáva rovnaký, porov. *poslúchať dakoho/dačo* — *poslušný dakomu/dačomu*, *trápiť dakoho* — *trápný dakomu*, *zaviníť dačo* — *vinný (vinovatý), vina dačomu*.

Neposlal si po ponúkané noviny, hoci bol ináč až neslušne dekanovi poslušný. (Tajovský) — *Lebo to ako keby prstom boli naň ukazovali, že je on vinný Maškovej lámke.* (Tajovský)

Datívny objekt stojí aj po adjektívach, ktoré realizujú iba časť slovesnej väzby, lebo sú rovnoznačné (synonymné) s pasívom prechodných sloviess s dvojitou väzbou akuzatív + datív. V pasívnych konštrukciách sa tu akuzatív stáva nominatívom a datív ostáva ako jediná väzba, napr. *oddať dakoho (sa) dakomu* — *[byť] oddaný dakomu*. Takéto adjektíva sú zväčša i tvarom zhodné s trpným prídavným sloviess, napr. *byť vrodene*, *byť poddaný*, ale nie je to nevyhnutná podmienka. (Ide o druh konverzie.) S pasívnym neurčitkom *byť daný* je synonymná väzba adjektíva *byť vlastný dakomu*, podobne *byť poplatný dakomu/dačomu*.

Preto nebudeme, ba ani nemôžeme kráčať za Vami, hoci hľadáme na Vás po synovsky; bo sme nadovšetko oddaní kmeňu nášmu potlačenému. (Štúr) — *Matija, buď poddaná mužovi.* (Kukučín) — *Výtečný vychovávateľ je už ten, kto so zďarom kliesni zlé a k rozvoju privádza dobré vlohy, vo väčšej menšej miere vrodene každému dietatu.* (Šoltésová) — *Z druhej strany aj ona bola poplatná dobe.* (A. Matuška)

Objektovú funkciu si podržiavajú datívy aj vo vetách, kde takéto adjektíva a trpné prídavné sloviess sú z vety vynechané ako nepotrebné, napr. *Sláva mu!* (= *Sláva nech mu je daná, vzdávaná*).

Hanba a posmech nám, ak by sme aj ďalej kmeňu nášmu takto považovať sa dávali. (Štúr)

Adjektíva sa datívom určujú častejšie než inými holými pádmí, častejšie než ostatnými holými pádmí dovedna. Datív ako voľný determinant adjektív je vlastne neobmedzený, môže teda stáť pri každom adjektíve. Predmetový datív stojí pri adjektívach synonymných alebo významovo súvisiacich so slovesami, ktoré majú datívnu väzbu. Pri adjektívach sa väzobné vzorce synonymných sloviess opakujú celkom, napr. *podobáť sa dačomu* — *podobný dačomu*, *rovnať sa dačomu* — *rovný dačomu*... Dakedy väzby adjektív realizujú slovesnú väzbu len čiastočne, napr. z väzby prechodných sloviess s dvo-

ma väzbami akuzatív + datív realizujú iba datívnu zložku väzby, akoby šlo o pasívnu formu slovesa. Jednotlivo nastupuje datívna väzba i pri adjektívach, ktoré slovtvorne a významovo súvisia s prechodnými slovesami, a to namiesto akuzatívnej, napr. *poslúchať da-kého/dačo — poslušný dakomu/dačomu*.

*Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra*

LITERATÚRA

ORAVEC, J.: Väzba sloviess v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 164—167.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, SPN 1966, s. 224—225.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965, s. 274—276.

Z reči Jána Jonáša

GEJZA HORÁK

Východiskom čiastkovej charakteristiky bude nám druhé vydanie románu J. Jonáša *Jedenáste príkazanie* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1976, 486 s.). Chceme ukázať, ako autor čerpá z ľudovej reči najmä v okruhu frazeológie, ako ju vhodne upravuje i umelecky do-tvára (kvantitatívne rozširuje), a okrem toho všimneme si ten okruh jazykových prostriedkov z reči postáv, ktorý je svojim celkovým rázom ľudovej frazeológii blízky z vonkajšej i z obsahovej stránky.

Jedenáste príkazanie je román o západoslovenskej vrchárskej de-dine, o tom, čím žila i vrela v päťdesiatych rokoch nášho storočia. Autor v ňom ukázal, že prežil problémy, konflikty a komplikované vzťahy dedinčanov tohto obdobia, že pozná reč dediny zviazanú s roľníckymi reáliami, a to predovšetkým v jej obrazných koncentrátoch, motivovaných — ako to neraz býva — neškodným žartom, no i štipľavým posmechom.

Na začiatku sa pristavíme pri humornej charakteristike rečového návyku dvoch vedúcich postáv.

Vojtech Adamica — Adamicavojtech. — Návykovú rečovú charak-teristiku starého Vojtecha Adamicu pokladáme za vydarenú nielen v rámci *Jedenásteho príkazania*, ale i v okruhu našej prózy vôbec.

Pripomína pozornejšiemu čitateľovi charakterizačné postupy z Timravinej tvorby.

— *Nevyzerá na čas, na čas nevyzerá* — riekol si starý gazda, opakujúc obrátene vetu podľa zvyku, pre ktorý mu v Drienkovciach hovorili Adamicovojtech. (s. 7) — Vojtecha Adamicu drží tento návyk zakaždým, keď otvorí ústa, ale i vtedy, keď rozpráva pre seba, ba odprevádza ho až do hrobu, lebo cbecný sluha a zároveň kostolník vyzváňa o jeho smrti celkom na nôtu jeho, v celej dedine známej re-frenovitej reči. Postačia dve rámcové ukážky.

Poodchýlil klenuté dverce na bráne a zvolal: — Štefan, ty si, Štefan...? Hybaj sem, kto to tiahne do dediny, do dediny, kto to tiahne... (8) *Vendelín Črevo to* (že zomrel starý Adamicovojtech) oznámil Drienkovciam v nedeľu popoludní. Zvonil nepravidelne, srdce umieráčika sa mu často vracalo z polovičky cesty. Zvonenie pripomínalo nebožtíkov zvyk pri reči. (456)

Lambert Lantaj — Tož. — Takmer všetci mu v dedine hovorili Lantaj — Tož. Vzniklo to vtedy, keď sa v tridsiatom deviatom vrátil do domovskej obce odkiaľsi z Brna. (126) — Tak prišiel Lambert Lantaj do Drienkoviec a Tož mu hovorili preto, že sa tomuto slovku nemohol udučiť, hoci ináč o pár rokov hovoril ako ostatní Drienkovčania, iba že začíňal reč: Tož dnes budeme mať pekný deň... — Alebo podobne... (128) V tomto prípade sa stretáme s veľmi priehľadnou a časťou dedinskou prezývkovou nálepkou.

Tradičná frazeológia a jej obmeny, najmä prirovnania, povrávky (tzv. úslovja) a príslovja.

Helena stála nemá ako soľný stĺp. (111) — Pozerali na nás ako hrom do buka. (294) — Chamrad' pôjde s nimi. Zletia sa ako muchy na lajno...! — prorokoval Pustý. (323) — Okolo jalovic chodí Vendelín, akoby h' mala daktorá každú chvíľu nabrať na rohy, a jalovice sú krotké ako ovečky. (338) — Od všetkých spolkov bočila ako čert od svätenej vody. (326) — Mládenec vybehol z obecného domu, ako by mu za pätami horeľo. (398) — Zbojníkom nemeckým horí už kúdeľ pri zadku... (22) — A potom (...), keď im (statkárom) začala pod zadkami horieť kúdeľ, vzali nohy na plecia. (139) — Tam (na Mičanovom poli) bolo ako na letáči pred úlom. (373 — Porov. ako v úli.) — Aj košele si museli vymieňať uprostred týždňa a nemuseli chodiť otrhaní ako lipy. (34) — Márne hľadal Beňák príčinu svojej nespokojnosti všade okolo seba. Nemohol ju nájsť, lebo trčala hlboko v ňom samom ako trň v päte. (139) — Ženská s kosou, prepytujem ako sviňa so sedlom, prepytujem... (416)

Minú sa peniaze čo vám dal štát, a budete laby lizaf. (343) — Postupne ako sa vytrácal z neho (Beňáka) hnev do nepreniknuteľnej nočnej temnoty (...), vyklúlo sa šidlo z vrecu. (139) — (Beňák He-

lene) — *Len aby si ty nemala plný rubáš!* — odpovedal jej temným hlasom [229 — Porov. výraz *mat plné nohavice, gate*]. — *Narodil som sa na dedine, na celkom inej, ako sú tieto tunajšie. U nás sa končil chlieb a začínala sa skaľa...* (255—256: O podhorských dedinách sa vraví, že je v nich začiatok vody a koniec chleba).

Odkaz na ľudovú pesničku... *Neoríem, nesejem — samo sa mi rodí...* je v tomto Cypriánovom britkom slovnom údere adresovanom Šimonovi, s ktorým si pred časom delil sluhovský chlieb: — *Ty, pravda, máš štátnu službu... Neseješ, neorieš, aj tak sa ti rodí.* (343) — *Majú ťažké podkovy!* — *Zasmial sa Guben. Pozrel na syna. Benjaminovi horeli oči a lica* (373: Benjamin predbehol voz Adamicov; ich kone boli pomalšie. Porov. *mat ťažké nohy* = ťažko, pomaly chodiť; *mat ťažký zadok* = ťažko vstávať.) — *Dodávky plnili (gazdiné) tak na polovičku; aby bol vlk sýty a baran celý.* (372 — Porov. E. Smiešková, s. 13: *aby bol i vlk sýty i baran celý*/aj vlk sýty aj baran celý.) — „*Aké strečky ťa poštipali...?*“ opýta sa dozaista gazdiná. (169 — Porov. *Má strečky v hlave*. Záturecký, VII, č. 248). — *Odstavila ťa ako teliatko (...)* *Trhan! Teraz ťa pošle s koláčom* (162 — Porov. Záturecký *odísť s koláčom* = zo služby a dostať z koláča dieťa — 1000 poučení, s. 60). — *Helena ho (starého Adamicu) vyvedie bez rebríka na povalu (= prejde mu cez rozum), ani nezmerkuje kedy a ako.* (24 — Porov. Záturecký, VIII, č. 498: *Bez rebríčka ani na pôjd nevyjdeš*. Je tu úsudková spätosť.)

Osobitne uvedieme také prirovnania, povrávky a príslovia, ktoré vyznievajú aktualizovane, alebo sú z istého hľadiska pozoruhodné.

(Guban krúti povriesla z ražnej slamy.) — *Mal by som dost aj starých. Povedal som si: naposledy do nových! A také snopy ako zvony!* (393) — *Snehu napadalo neúrekom. Sanica bola ako zvon.* (141) V prirovnaní *snopy ako zvon* máme do činenia s intenzifikujúcim názorným prirovnaním, prirovnanie *sanica ako zvon* je už len intenzitné; porov. expresívne hovorové prirovnanie *sanica ako hrom*.

Frazeologické vyladenie majú prirovnania: z *Hrašného mlyna vidieť* (do majera Dolina) *ako z pece na dno hrnce*. (142) Ironizujúci náboj má lapidárne názorné prirovnanie — *Vytreštil oči ako vyorané myši...* (294 — keď Lantaj a Šimon prekvapujúco prídu na tajnú schôdzku chovateľského spolku.) — *Vendelínovi behal od prekvapenia ohryzok pod bradou ako tkáčsky člnok.* (289) — *Do všetičoho už zasiahol nový svet, ale táto stará tradícia sa držala ako repík psej srsti.* (439 — Porov. Záturecký, s. 164 [3. vyd. 1974], *držať sa ako repičie*.) — *Hladný som ani hlásnik.* (483 — Porov. ustálené prirovnanie *hladný ani vlk* a aktualizované varianty... *ako spisovateľ, ako misionár* atď.) — *Lambert, ty sa s tvojím zadkom ako ovos ani na richtársku stoličku nešikuješ.* (137)

Na pozadí modelu príslovií vznikli napr. tieto aforistické výroky: — *Z úcty nevyžiješ — protirečil* (Lantajovi) Šimon. (180) — *V jeseni sa zratávajú kurčatá (= Na konci bič plieska; Nekrič hop, kým nepreskočíš!) — ... posmešne stiahol* (Beňák) ústa. — *Pýchou vrecia nenaplníš!* (229)

K prirovnaniu majú vnútorne veľmi blízko účinkové vety vyjadrujúce intenzitu príslušnej vlastnosti alebo deja. Medzi nimi nájdeme ustálené, ale i aktualizované.

Všetky (kravy a jalovice) *boli chudé, že si mohol pastier poviesť klobúk huciktorej na zadný kľb.* (271) — *Mrazy boli tuhé, až klince vyliezali zo striech.* (141) — *Od roboty je už taká vychudnutá, že len duša chodí do nej spať.* (135) — *Keď sa niekde aj uliahlo teliatko, také bolo chudučké, že bolo smutno pozrieť naň.* (16) — *Ved ty by si aj vlastný trus spod seba zožral, taký si lakomý ... Aj psa posielaj k susedovi večerovať ...* (125)

Ludový spôsob odhadu veľkosti vecí, časových vzťahov a priestorovej orientácie vidieť napr. z týchto výrazov: ... *či bral dediny dolu vodou, či proti vode* (170); *Nám sa už doň (do jačmeňa) kukučka schová ...* (363) — *Do poľa sa chodievalo až vtedy, keď už slnko stálo na pavúz vysoko nad obzorom.* (192) — *Na prvý štvrtok po Urbanovi* (25. mája); *pred hrdmi po svätom Jáne* (24. júna).

Takmer každá dedina má svojské, len v nej naplno zrozumiteľné frazeologizmy. Majú ich aj Jonášove Drienkovce: Keď sa doktorý gazdovský syn chudobne oženil, hovorievalo sa posmešne: — *Vyženil role na Husličkovom briežku.* (429)

Ludová reč je neraz korenená expresívnymi, ba i hrubými výrazmi. Autor ich s umeleckým taktom iba naznačil, napr.: *Bez štátnej subvencie kúpiš veľké hodiny!* (293) — *Chlapec sa praskol, mám dcéru, — povedal Štefan, keď prišiel ráno do maštale ku koňom.* (297)

Z nášho výberu sa zreteľne ukázalo, že Ján Jonáš dôverne pozná chodníčky zemitej ľudovej reči. Pozná ich a tvorivo s nimi zaobchádza.

V diskusii o *Jedenástom prikázaní*, uverejňovanej v lanských Slovenských pohľadoch, sa niekoľko ráz spomína výrazný vplyv Hečkovej Drevenej dediny. Podľa pozornejšieho čitateľského pohľadu, a to i na rečový stránku *Jedenásteho prikázania*, badať, ako sme naznačili, aj dotyk s Timravou, ale i s Milom Urbanom; no aj s W. St. Reymontom (Sedliaci), ba i s T. Gulbransenom (Večne spievajú lesy). Príbuznosť je tu však daná príbuznosťou dedinského človeka vôbec. (Dá sa povedať, že všetky dedinské romány sú si podobné.)

V *Jedenástom prikázaní* badať západoslovenský ráz i v autorskej reči a kde-tu v lexike i vpád prvkov publicistického a zriedkavejšie i administratívneho štýlu. Najmä posledné dva prvky (neboli pred-

metom našej pozornosti) pokladáme v diele za chyby krásy. Má na nich podiel aj redaktor.

Jedenáste prikázanie chudákov a sluhov Šimonovho a Cypriánovho typu: *zemí slúžit budeš*, ktoré motivovalo vnútorné zacielenie a potom i názov Jonášovho románu, sa v tomto rozsiahlom diele implicitne pretvára na skutočnosťou dokumentované konštatovanie: *zem slúži všetkým*. A túto zmenu vykonali bývalí dedinskí chudáci, odstrčenci.

Jonášov román, ktorý v krátkom čase vyšiel vo dvoch vydaniach, pokladáme za dobrý román, a to i z jazykovej stránky. Doterajšou kritikou sa jeho rozbor ani zďaleka nezavŕšil.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, SPN 1974.

1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 60.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovja. Bratislava, Tatran 1965.

Slovenské škúlit a české šilhat

SIMON ONDRUŠ

Z doterajšieho porovnávacieho a historického bádania o hláskovom, gramatickom a lexikálnom vývoji slovenčiny v porovnaní s vývojom ostatných slovanských jazykov je už dnes pomerne dobre známe, v slavistike takmer všeobecne uznávané, že slovenčina, osobitne stredná slovenčina, má vo svojej hláskovej, gramatickej aj slovnej sústave značný počet prvkov, ktorými sa viaže na východnú a južnú slovanskú oblasť. Podľa zaužívanej tradície sa tu hovorí o juhoslavizmoch, hoci tento termín nie je celkom presný.

Z povahy hláskovej a gramatickej sústavy jazyka (uzavretý, pomerne malý počet jednotiek a pomerne priezračná sieť vzťahov medzi nimi) vyplýva, že tzv. juhoslavizmy v hláskovom a tvarovom vývoji slovenčiny sú už v slovaskistike a v slavistike pomerne dobre známe. Naproti tomu starým väzbám slovenčiny s východnými a juž-

nými slovanskými jazykmi v oblasti slovnej zásoby slovenská a slovenská porovnávacia jazykoveda venovala doteraz dosť malú pozornosť. Je to dané skutočnosťou, že etymologický výskum slovenčiny nemá ani zďaleka takú tradíciu ako bádanie fonologické a gramatické.

Naša doterajšia práca v oblasti genetických vzťahov slovenskej slovnej zásoby nám ukázala, že v slovnej zásobe slovenčiny je veľa významových polí, v ktorých sa slovenčina viacej alebo menej odlišuje od západoslovanského jazykového areálu a zblížuje s východoslovanským a južnoslovanským areálom. Zo synonymného radu sloviac hovorenia je to napr. sloveso *vraviť*, ktoré má slovenčina ako „náhradu“ za typicky západoslovanské (s presahom do ukrajinciny) sloveso *mŕviti* v historickej českej podobe *mluviti*, lužickosrbskej *moŕwić*, poľskej *mówić*. Zo synonymného radu sloviac myslenia je to sloveso *hútať*, ktoré má slovenčina „navyššie“ popri všeobecne slovenských slovesách *myslieť* a *dumať*.

V tomto príspevku si všimneme jedno sloveso zo synonymného radu sloviac videnia a pozerania. Nepôjde však o sloveso označujúce „normálne“, zdravé pozeranie, ale o sloveso označujúce „nenormálne“, choré, krivé pozeranie. Je to sloveso *škúliť*.

Vo 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka na s. 425—426 čítame, že sloveso *škúliť* má tieto významy: 1. mať očnú chybu, pri ktorej jedno oko alebo obe oči pozerajú iným smerom, než ktorým smeruje jedna os; 2. nenápadne, tajne, bokom na niečo pozeráť; 3. neprívetivo, nahnevane sa na niekoho dívať, zazeráť; 4. so záľúbením, so záľubou sa pozeráť, prejavovať záujem o niekoho.

O tom, že sloveso *škúliť* je starou a pevnou súčasťou slovnej zásoby slovenčiny, svedčí jeho pomerne bohatá slovotvorná aktivita. To znamená, že je od neho odvodených viacej predponových, najmä však príponových slov, ako sú *zaškúliť*, *škúlievať*, *škuláň*, *škulaňa*, *škuliak*, *škulavý*, *škulavosť*. Z reči bratislavskej mládeže (konkrétne od syna Stanislava — gymnazistu) poznáme aj také so slovesom *škúliť* súvisiace slovo, ktoré slovník nezaznačil. Je to slovo *škulky* ako slangové synonymum za okuliare.

Slovenský slovník z literatúry aj nárečí od K. a M. Kálala zaznamenáva na s. 681 slová *škula*, *škula*, *šku(h)l(av)ec*, *škuťo*, *škúlat*, *škulnúť*.

O starej dedičnej povahe tohto slovesa a jeho odvodenín v slovenčine svedčí aj jeho využitie vo vlastných menách. Telefónny zoznam Bratislavy pozná mená *Škula*, *Škulán*, *Škulanová*, *Škulec*, *Škuleciová*, so zložkovým prapovisom *Škulecz*.

Anton Bernolák vo svojom Slowári na s. 2986—2987 uvádza spolu pätnásť hesiel súvisiacich s týmto slovesom. Z nich deväť je bez

osobitného označenia. To znamená, že ich hodnotí ako správne. zodpovedajúce jeho predstavám o norme spisovnej slovenčiny. Ale šesť z nich označuje hviezdičkou. To značí, že ich hodnotí ako nesprávne. Sú to *škulhãh*, *škulhať*, *škulhawe*, *škulhawec*, *škulhawí*, *škulhawost*.

Z hľadiska, o ktoré nám tu ide, nie je závažné, prečo Bernolák podoby s „vloženým“ *-h-* hodnotil ako nesprávne (hoci vieme, prečo to urobil). Závažné je, že ich zaznačil. To značí, že v reči existovali. O tom svedčia aj Káralove záznamy *škuhlavec*, *škuhlavý*, v ktorých ide iba o prešmyknutie spoluhláskovej skupiny *-lh-* na *-hl-*. Podoby so spoluhláskou *-h-*, t. j. *škulhať*, *škulhavec*, *škulhavý*, nás lepšie privedú na etymológiu slovesa *škúliť*.

V slovanských jazykoch je známe striedanie samohlásky *-u-* so samohláskou *-y-*, resp. *-ý-*. Dokazujú to dvojice *dúchať* : *dýchať*, *lyznúť* (v ruštine) : *lyznúť* „udriet“ (v Slovníku slovenského jazyka II, s. 53, sa omylom píše *lyznúť*), *brud* : *brydota* „špina“ (vo východnej slovenčine), *surový* : *syrový*, *rusavý* : *ryšavý* atď. Pretože v južných slovanských jazykoch sa samohláska *-y-* ešte v predhistorickom čase zmenila na predné *-i-*, južní Slovania nielen vyslovujú, ale aj píšú namiesto etymologického *-y-* predné *-i-*.

Striedanie *-u-* : *-y-*, resp. *-u-* : *-i-* bolo aj v koreni slovesa *škúliť*. Preto máme v srbochorvátčine a v slovinčine nie podobu *škul-*, ale *škil-*.

Nášmu slovenskému *škúliť* zodpovedá srbochorvátske *škiljiti*, nášmu *škulavý* zodpovedá *škiljav*, nášmu *škuľo*, *škulãh*, *škulaňa*, zodpovedá *škilja*. Okrem týchto všeobecne srbochorvátskych spisovných slov uvádza P. Skok v trefom zväzku svojho veľkého diela Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika na s. 400 množstvo ďalších nárečových a krajových hláskových a tvarových obmien, ako napr. *škiljeti/ckiljeti*, *škiljavac*, *škiljast*, *škilje*, *škiljeta*.

Spisovná slovinčina má sloveso *škiliti* „škúliť“, príd. meno *škilast* „škulavý“, podst. meno *škilc* „škuľo, škulavec“.

Akého pôvodu je naše *škúliť* a južnoslovanské, konkrétne srbochorv. *škiljiti* a slovinské *škiliti*?

Pretože sa naše, srbochorvátske aj slovinské slovesá hláskovo podobajú nemeckému slovesu *schíelen* „škúliť“, resp. príd. menu *scheel* „škulavý“, robila doterajšia slavistika dosť mechanické spojenie v tom zmysle, že pokladala naše aj južnoslovanské sloveso za prevzaté z nemčiny. Bolo naozaj prevzaté?

Pred štyrmi rokmi sme ukázali, že sa slavisti mýlili, keď pokladali sloveso *kukať* za prevzaté z nemčiny. Tu ukážeme, že sa doterajšia slavistika mýli, keď pokladá naše *škúliť* a jeho srbochorvátsku a slovinšú sestru *škiljiti*, *škiliti* za prevzaté z nemčiny. Slavistika sa tu dopúšťala podobnej chyby, akej sa dopúšťala staršia germanis-

tika, keď pokladala nemecké sloveso *haben* a latinské *habere* „mať“ za geneticky zhodné. Dnes sa už vie, že nem. *haben* má ten istý pôvod ako latinské *capere* „chytiť“ a latinské *habere* má ten istý pôvod ako nem. *geben* „dať“.

Skutočnosť, že slovenčina má, resp. mala popri podobe *škulavý* aj podobu *škulhavý*, popri podobe *škulavec* aj *škulhavec*, ako to zaznamenal Bernolák, ako aj metóda významových rezponzií, ktorá je nám hlavným sémantickým vodidlom pri hľadaní pôvodu slov, vedie k poznaniu, že naše *škúliť* aj jeho južnoslovenské sestry nepochádzajú od nemeckej matky, ale že sú to naše, domáce, slovenské, slovanské deti od najstarších čias.

Ruské príd. meno *kosoj* „krivý“ v zloženom slove *kosoglazyj* značí „škulavý“, doslova „krivooký“, v zloženom slove *kosolapyj* značí „kulhavý“, doslova „krivonohý“. Je to prirodzené, lebo škulavý krivo pozerá, kulhavý krivo chodí. To značí, že význam „škúliť“ a význam „kulhať“ majú v sebe spoločný významový základ krivosti.

Aj nemecké príd. meno *scheel* „škulavý“ z indoeurópskeho koreňa *skel-* „krivý“ je toho istého pôvodu ako albánske *tšale*, fonet. *čale* „kulhavý“. Tak píše F. Kluge v 20. vydaní svojho diela *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* na s. 640.

Už na prvý pohľad môžeme pobaďať, že príd. meno *škulavý* so staršou podobou *škulhavý* sa hláskovo podobá slovu *kulhavý*. Je to podobnosť náhodná alebo geneticky zákonitá?

Starí Slovania mali popri slovese *kulьgati*, z ktorého je ruské náreč. *kuľgať* a naše *kulhať*, aj nerozšírenú podobu *kuľati*, *kuľeti*, *kuľiti*. Tie žijú napr. v poľských slovesách *kulać*, *kuleć*, ktoré majú ten istý význam ako naše *kulhať*, t. j. „krivo chodiť“. Poľské sloveso *kulić* však nezúžilo svoj význam na krivé chodenie, ale má všeobecnejší význam „kriviť, krívať, krivo dačo robiť“.

Podobne ako sa ruské sloveso *kositi*, odvodené od *kosoj* „krivý“, významovo zúžilo na „krivo sa pozeráť, škúliť“ (popri spojeniach *kositi glazami*, *byť kosoglaznym*), rovnako sa aj praslovenské sloveso *kulьgati*, *kuľiti* pribatím tzv. pohyblivého s- (porov. české *stín* s naším *tieň*, spisovného *kôra* s východoslovenským *skura* atď.), t. j. *skulьgati*, *skuliti*, v historickej podobe *škulhať*, *škúliť*, obsahovo zúžilo na význam „krivo pozeráť“, kým podoba bez pohyblivého s-, t. j. *kulьgati*, *kuľeti*, si podržala význam „krivo chodiť“, ako ukazuje naše *kulhať* a poľské *kuleć*.

V južnej časti praslovančiny nastalo okrem predsuntia s- aj striedanie *-u-:y-*, resp. *-u-:i-*, preto tam má pôvodom to isté sloveso podobu *škiljiti*, *škiliti*. O tom, že alternácia *-u-:y-* bola známa pri tomto slove už v praslovančine, svedčí aj východoslovenské *kyľhavý*, resp.

kilhavi, *kilavi* v tom istom význame ako spisovné *kulhavý* (Slovník slovenského jazyka I, s. 789, sloveso *kulhať* hodnotí ako knižné).

Zmena začiatočnej skupiny *sk-* na *šk-* bola v praslovancine aj v historickom vývoji slovanských jazykov častá, ako ukazujú slová *škopec* za *skopec*, *škvarit* za *skvarit*, *škorec* za *skorec*, *škubať* za *skubať* atď. Preto aj zmena *skulьgati*, *skuliti* na *škulhať*, *škúlit* je celkom prirodzená.

Hoci nemecké *scheel* „škulavý“, resp. *schielen* „škúlit“ nie je matkou ani slovenského *škúlit* ani južnoslovanského *škiljiti*, *škiliti*, pretože tie sú pravými sestrami starého slovanského *kulhať*, predsa uvedené nemecké slová si dovoľili zasiahnuť slovanskú jazykovú oblasť. Zasiahli však iba češtinu, lužickú srbčinu a nárečia poľštiny. České *šilhat*, hornolužické *šehlhač* a poľské nárečové *szyl*, *szylawy* sú ozaj deťmi nemeckého *schielen* (v staršej podobe aj *schilhen*), resp. *scheel*.

Našu úvahu môžeme zakončiť konštatovaním, že tá časť reči starých Slovanov, z ktorej vznikla slovenčina, srbochorvátčina a slovinčina, využila staré praslovanské sloveso *kuľati*, *kuľьgati*, *kuliti* „krívať“ na vytvorenie významu „škúlit“ tak, že pribrala tzv. pohyblivé začiatočné *s-*, pričom južní Slovania využili aj živú alternáciu *-u-:y-*, preto majú namiesto *skuliti/škuliti* podobu *skyljiti*, v historickej hláskovej forme *škiljiti*, *škiliti*. Je to ďalší doklad o starých genetických väzbách slovensko-južnoslovanských, a to v oblasti slovnej zásoby. Tieto slová nemajú geneticky nič spoločné s nemeckým *schielen*. Ich podobnosť je taká náhodná, ako je náhodná, podobnosť nemeckého *haben* a latinského *habere*, slovenského *týrať* (pôvodom slovenské a *tyran* (pôvodom grécke). Podobnosť českého *šilhat* a hornolužického *šehlhač* s nemeckým *schielen* však nie je náhodná, ale geneticky podmienená. V češtine a v lužičtine ide naozaj o prevzatia z nemčiny.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Ks

ROZLIČNOSTI

V Petre alebo v Petri?

Pri niektorých zemepisných názvoch zakončených na *spoluhlásku -r* (niekedy aj na *-l, -s, a -z*) vznikajú pochybnosti, aká pádová prípona sa má napísať alebo vysloviť v 6. páde jednotného čísla. V rozhlase sme napr. počuli tvar *v Petri*, ale v Slovníku slovenského jazyka [VI. zv.] sa uvádza tvar *v Petre*. Poučky o skloňovaní všeobecných názvov zakončených na *-r* (aj *-l*) sú dosť podrobne formulované v Pravidlách slovenského pravopisu a v učebniciach slovenského jazyka. O zemepisných názvoch tohto typu sa v týchto poučkách osobitne nehovorí. Bude preto na mieste, keď si osvetlíme, kedy majú názvy obcí, miest, krajín, vrchov a pod. v lokáli sg. pádovú príponu *-i* a kedy *píponu -e*.

Výskumom zemepisných názvov na *-r* sme zistili, že koncovku *-i* majú v lokáli sg. názvy zakončené na *-iar, -ár* a *-ier*. Napr. *Žiar* — *v Žiari*, podobne domáce *Ždiar, Betliar, Malý Kiar, Bočiar*; *Poltár* — *v Poltári*, podobne domáce *Rošťár, Lančár, Švedlár, Laskár, Veľký Folkmár, Vernár*, cudzie *Gibraltár, Temešvár, Kandahár*; *Ďumbier* — *na Ďumbieri*, podobne *Likier, Filier, Predmier*, cudzie *Montpellier*.

Ďalej sem patria cudzie názvy zakončené na *-er*, domáce názvy so zakončením *-or*, pričom hlásky *e* a *o* sú pohyblivé (pri skloňovaní sa vypúšťajú). Napr. *Dneper* — *na Dnepri*, podobne *Jäger, Dnester, Lancaster, Manchester, Leicester, Koper*; *Vepor* — *na Vepri, Pötor* — *v Pötri, (Prostredný) Hámor* — *v Hámri*.

Z názvov zakončených na *-er* s pevným *e* (pri ohýbaní ostáva) sem patria domáce zemepisné názvy, napr. *Cífer* — *v Cíferi*, podobne *Ladomer, Majer, Vrtižer, Gemer*, ako aj cudzie názvy, napr. *Tiber, Niger, Tanger, Tower, Stavanger, Münster, Hannover, Dover, Denver, Vancouver, Worcester*.

Výnimočne sem patrí slovo *Alžir* — *v Alžiri*, ktoré je zakončené na *-ir*.

Domáce a ostatné cudzie názvy na *-ir*, ako aj na *-ir*, majú príponu *-e*. Napr. *Lastomír* — *v Lastomíre*, podobne *Budimír, Kazimír; Kašmír, Pamír, Trevír, Agadír, Air, Guadalquivir, Sandomír, Žitomír*.

Pádovú príponu *-e* majú názvy na *-ar*: *Zavar* — *v Zavare*, podobne *Dolný Bar*, cudzie *Zadar, Hvar, Mostar, Vardar, Weimar, Krasnodar, Dakar, Ulánbátar, Zanzibar*, výnimočne aj názov zakončený na *-ár*: *Bihár* — *v Biháre*.

Podobne sa skloňujú názvy zakončené na *-or* (s pevným *-o*): *Zobor* — na *Zobore*, takisto *Zohor*, *Úpor*, *Veľký Dvor*, cudzie *Kotor*, *Ecuádor*, *Maribor*, *Salvádor*, *Luxor*, *Bospor*; na *-ur* [*-úr*): *Jur* — v *Jure*, (*Trenčiansky, Veľký*) *Đur* — v *Đure*, cudzie *Amur*, *Singapur*, *Bangalúr*, *Namur*, ako aj názov *Ruhr*.

Slovenské zemepisné názvy na *-er* s pohyblivým *e* majú jednak príponu *-i*: *Peder* — v *Feulri*, jednak príponu *-e*: (*Borský, Liptovský, Plavecký*) *Peter* — v *Petre*. Tvar *v Petre* tvorí akoby výnimku, lebo všetky názvy na *-er* s pohyblivým *e* (všeobecné i zemepisné, porov. vyššie) majú v lokáli príponu *-i*. Mohli tu pôsobiť ako vzor iné názvy tohto typu (pôvodne mená osôb), ako je napr. *Pavel* — v *Pavle*, (*Liptovský*) *Michal* — v *Michale*, ale najmä pomenovania sviatkov o *Petre Pavle*, o *Michale*.

Zemepisné názvy na *-r* sa pri skloňovaní správajú podľa tých istých zásad ako všeobecné názvy. Výnimku z týchto zásad tvorí práve miestny názov *Peter*. Okrem iného aj táto výnimočnosť je príčinou že pri tomto názve sa často používa v rozpore s platnou kodifikáciou tvar *v Petri*. Vplývajú tu, pravda, aj západoslovenské (záhorské a i.) nárečia, ktoré majú v lokáli po koncovej spoluhláske *r* (aj po *l, s, z*) pádovú príponu *-i*. Správny tvar je *v Petre*, t. j. v *Borskom, Liptovskom, Plaveckom Petre*.

K. Palkovič

Bidovce — pred Bidovcami

K poznámke na túto tému nás podnietil text z novín: *Čitateľ píše, že pri ceste z Košíc do Sečoviec dostal za križovatkou pred Bidovcami blokovú pokutu* (Príloha Východoslovenských novín, 1977, č. 1, s. 11). Od miestneho názvu *Bidovce* (ide o pomnožné podstatné meno) sa tu použil 7. pád s príponou *-iami*. Uvedené vlastné meno, podobne ako veľmi rozšírené miestne názvy typu *Bánovce, Bijacovce, Košice, Teplice, Pliešovce, Pavlovce, Bielovce, Jasenovce, Jarovce, Stotnice*, je ženského rodu a podľa východiskového tvaru — nominatívu na *-e* — sa zaraďuje medzi substantíva skloňovacieho vzoru *ulica*, pri ktorom sa 7. pád množ. čísla tvorí príponou *-ami*. Poznámame, že prípona *-iami* je len pri podstatných menách v zoru *vysvedčenie* a pri slove *pani* (*vysvedčeniami, paniami*).

Tvary *za Bijacovcami, za Bidovcami* nie sú však v rečovej praxi ojedinelé. Je teda na mieste otázka, aká príčina ich v bežnom úze vyvoláva. Odpoveď treba hľadať v charakteristických vlastnostiach tvaroslovia spisovnej slovenčiny; za najzávažnejšiu z nich treba podľa

Morfologie slovenského jazyka (1966, s. 47—48) pokladat tendenciu po jednotnej báze a tendenciu po uniformite tvarov (tvarovú analógiu), ktoré sa dopĺňajú. Tvar s koncovkou *-iami* vznikol analogicky podľa 3. a 6. pádu — *k Bidovciam, pri Bidovciach*, v ktorom sa po mäkkej spoluhláske v koncovej dlhej slabike vyskytuje dvojhĺska *ia*. Tvarová analógia a uniformita tvaru tu ako keby boli proti sebe: formy 3. a 6. pádu vplývajú na použitie prípon s dvojhĺskou aj v 7. páde; na druhej strane tvar 7. pádu je o slabíku dlhší ako podoba 3. a 6. pádu, a preto navyše jeho dĺženie by odporovalo tendencii po uniformite tvarov. Preto ani nie veľmi prekvapuje tvar *pred Bidovciami*; podľa platnej kodifikácie ho však musíme hodnotiť ako nesprávny.

Používanie nenáležitej podoby s príponou *-iami* v 7. p. množ. čísla pri podstatných menách vzoru *ulica* nie je v slovenskom tvarosloví osamotené. S podobným vývinom sa stretávame napríklad pri tvorení 7. p. množ. čísla podstatných mien stredného rodu vzoru *srdce*, o čom píše L. Dvonč (Inštr. pl. substantív vzoru *srdce*. Slovenská reč, 32, 1967, s. 102—109); autor uvádza, že „substantíva vzoru *srdce* prikláňajú sa v jednotnom čísle ku skloňovaniu substantív vzoru *mesto*, v množnom čísle sa začínajú prikláňať ku skloňovaniu substantív vzoru *vysvedčenie*“ (s. 107).

Na záver znovu konštatujeme, že 7. p. pomnožného podstatného mena *Bidovce* má správnu podobu s príponou *-ami*: *pred/za Bidovcami*. Variant s príponou *-iami*, s ktorým sa zavše stretávame, je nenáležitý.

O. Sabulová

Hrdánstvo a hrdopýcha

V románe Jána Jonáša *Jedenáste prikázanie* sme si okrem hojnej frazeológie a niekoľkých západoslovenských slov i výrazov poznačili aj dvojicu významovo veľmi blízkych a slovotvorne príbuzných abstraktných podstatných mien *hrdánstvo* a *hrdopýcha*.

Prvé z nich použil autor v priamej reči a druhé v nepriamej reči tak, akoby sa mali vzájomne bližšie určiť vo vedomí románovej postavy (Beňáka) a potom takéto funkciu nepriamo spĺňajú i v jazykovom povedomí čitateľa.

Najprv ukážeme na situačné využitie slov *hrdánstvo* a *hrdopýcha*, ako ho čítame v uvedenom románe. — Prvý gazda Drienkoviec Beňák radšej do úmoru hrdlačí na svojich poliach so staršou dcérou Annou (ktorá ako nevydatá čaká druhého dieťa), akoby sa podvolil kolektívnemu spôsobu obrábania pôdy a gazdovania vôbec. Beňákova

žena vyjaví mužovi dcérin stav a ako budúci fakt, s ktorým sa treba zmieriť, mu ohlasuje, že dcéra odíde do rodiny svojho budúceho muža, do luteránskej rodiny Gubanovcov v neďalekej osade. Uvedieme úryvok z ich rozhovoru.

— Ona teda pôjde do Hrašného mlyna... Ona teda pôjde... —
bpakoval.

— Či chceš, aby ti aj druhé porodila ako prespanka...? Len preto, aby ti tu pahoľčila až do zodrania! Len pre tvoje prekliate hrdánstvo!

(Po chvíli si Beňák zacituje v duchu ženin výrok a rozmyšľa o ňom.)

— Len pre tvoje prekliate hrdánstvo! — vyhodila mu Melánia na oči.

To sa mu zadrelo hlboko do duše. Ona, Melánia Adamicová z Podkосу, vyhadzuje na oči jemu, Beňákovi, hrdopýchu! Či je to hrdopýcha, že chcel byť prvý v obci...? Prvý podľa zásluhy, podľa roboty, podľa gazdovania (...)

Z kontextu je jasné, že slová hrdánstvo a hrdopýcha sa chápu ako rovnoznačné, synonymné. K tomu sa žiada podotknúť, že Slovník slovenského jazyka síce ani jedno z nich priamo (explicitne) nemá, no nájdeme v ňom tvarovo i významovo blízke slovo hrdáň a hrdopých.

Slová hrdánstvo a hrdopýcha majú priehľadnú slovotvornú štruktúru, ibaže prvé z nich obsahuje jeden slovný základ a druhé dva.

Odvodené slovo hrdánstvo stojí v takomto slovotvornom rade: hrd-ý > hrd-án > hrd-án-stvo. Je to citovo negatívne príznakové, expresívne slovo; zaraďuje sa medzi podstatné mená odvodené od prídavných mien expresívnou príponou -áň [,-aňa], ako sú napr. dlháň, holaň, mrzkáň, skupáň, slepáň. Ale iba od podaktorých z nich sa používajú odvodené (abstraktné) mená vlastností, napr. skupánstvo, slepánstvo; pravdaže, možnosť utvoriť podľa potreby aj ďalšie je otvorená. Pri slove hrdánstvo sa táto možnosť v Jedenástom prikázaní realizovala. Slovo hrdánstvo pokladáme za expresívny prostriedok lexikálnej zásoby spisovnej slovenčiny.

O niečo menší stupeň citovej príznakovosti má slovo hrdopýcha. Je to zložené slovo odvodené z pôvodného určovacieho substantívneho spojenia, z atributívnej syntagmy hrdá pýcha > hrd-o-pýcha; pritom -o- splňa funkciu spájajúcej slovotvornej prípony. Pri slove hrdopýcha sa v jazykovom povedomí uvedomuje príbuznosť so starším slovom hrdopých (hrdopýška). Z významovej stránky zaujímavé je pri ňom to, že určovaný komponent pýcha je pred ním stojacou určovacou zložkou hrd-o vlastne zdôraznený; stupňuje sa ním intenzita významu. Tým sa nepriamo potvrdzuje, že v neodborných (bežných)

prejavoch sa prídavné mená *hrdý* a *pyšný* chápu ako rovnoznačné. — Aj slovo *hrdopýcha* (porov. dvojslovné pomenovania *lacná pýcha*, *lačná pýcha*, *prázdna pýcha*) pokladáme za dobre utvorené a vhodné do expresívnej slovnéj zásoby spisovnej slovenčiny.

Ak porovnáme štylistickú hodnotu slov *hrdánstvo* a *hrdopýcha*, rozdiel medzi nimi je v tom, že prvé z nich má príznak hovorovosti, druhé zasa mierny stupeň knižnosti.

Uvedeným príkladom možno ilustrovať, že spisovná slovenčina nemá len skutočné, už utvorené a používané slová, ale že má i veľa potenciálnych slov, ktoré vyhovujú jej slovotvorným zákonitostiam. Ak vznikne vyjadrovacia potreba a priliehavo ju v príslušnej situácii splnia, treba ich ako jestvujúce [reálne] zaregistrovať aj v slovníkoch.

G. Horák

O výslovnosti zdvojeného *ll* v španielčine

Správnej výslovnosti španielskeho zdvojeného *ll* sa na stránkach Kultúry slova venovalo v rôznych súvislostiach už dost pozornosti (porov. napr. príspevok Š. Horvátha Výslovnosť Priezviska Allende. KS, 8, 1974, s. 178—179; J. Jacka Manila, alebo Manilla? KS, 9, 1975, s. 312—313; L. Dvonča Poznámka k názvu Manila a Sevilla. KS, 10, 1976, s. 216—217, a L. Trupa Španielske slová v slovenčine. KS, 10, 1976, s. 174—175). Zdá sa však, že táto otázka je stále aktuálna, pretože španielske vlastné mená so zdvojenou spoluhláskou *ll*, s ktorými sa čoraz častejšie stretávame v hromadných oznamovacích prostriedkoch, sa nevyslovujú správne. Ide hlavne o priezviská popredných predstaviteľov krajín, kde sa hovorí po španielsky, akými sú napr. *Santiago Carillo*, generálny tajomník ÚV Komunistickej strany Španielska, *Nicolás Guillén*, najväčší kubánsky básnik, *José Lopéz Portillo*, terajší mexický prezident, *Juan Marinello*, významný kubánsky kultúrny a verejný činiteľ, a mnohí ďalší. Rovnako často sa vyskytujú aj zemepisné názvy typu *Las Villas*, *Manzanillo*, *Valladolid*, *Palma de Mallorca* atď.

Španielske dvojité písmeno *ll* (*ele*), ako sa už o tom písalo, kontrastuje s tvrdým *l* (*ele*) a vyslovujeme ho mäkko ako naše *l*: výrazy *cordillera* (pohorie), *medalla* (medaila), *castellano* (kastíľčina) vyslovujeme ako *‚kordil’era’*, *‚medala’*, *‚kastelano’*. Výnimku tvorí slovo *ballet* (vysl. *balé*), plurál *ballets* (vysl. *balés*). V andalúzskom dialekte *ll* > *j* a v niektorých oblastiach Latinskej Ameriky (Argentína, Uruguaj sa *ll* vyslovuje ako ž: *calle* (vysl. *kaže*). Tento jav sa v španielčine volá yeísmo.

Slová so zdvojeným *ll* sú v španielčine dosť frekventované a týka sa to aj priezvisk a zemepisných názvov. Písmeno *ll* je aj súčasťou prípony niektorých deminutív, ktoré sú v španielčine veľmi obľúbené. Nimi sa neoznačuje len predmet menších rozmerov, lež majú aj citový odtienok. Ide o prípony typu *-illo* (*-illa, -illos, -illas*), napr: *Juanilla* (Janíčko), *ventanilla* (okienko).

Š. Horváth v citovanom článku píše, že priezvisko *Allende* „vyslovuje skoro každý *Aljende*“. Ide zaiste o správny postreh, ale treba tiež konštatovať, že je to len jeden z variantov nesprávnej výslovnosti španielskeho *ll*. Rovnako často sme počuli hovoriť *Alende*, teda s tvrdým *l*. Tretím chybným variantom je mechanická výslovnosť podľa grafickej podoby: *Carillo* = *karillo*, *Portillo* = *portillo*.

Vcelku možno povedať, že dnes sa už priezvisko *Allende* vyslovuje správne, teda *Alende*. Dá sa to vysvetliť tým, že vplyvom častého výskytu tohto priezviska v masovokomunikačných prostriedkoch, hlavne však prostredníctvom rozhlasu a televízie, jeho správna výslovnosť trvalo prešla do vedomia používateľov slovenského jazyka. Keď sa však zjavia nové španielske vlastné mená so spoluhláskou *ll*, na pravidlo o ich správnej výslovnosti sa stále akosi zabúda.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje názov *Sevilla*. Podľa SSJ VI, s. 295, treba vyslovovať *Sevilla*, gen. sing. je *Sevilly*. Tento jav je však rozporný, pretože v genitíve sa vlastne narušá správna španielska výslovnosť. Zakončenie *-y* by bolo odôvodnené len v tom prípade, keby nom. sing. bol *Sevila*. Je tu disproporcja v paradigme *Sevilla* — vzor *ulica, Sevilly* — vzor *žena*. Výraz *Sevilla* sa v slovenčine vyskytuje len sporadicky, a to predovšetkým v spojení *Barbier zo Sevilly*. V tomto názve sa zložka *Sevilly* vyslovuje tvrdo, teda v súlade s uvedeným údajom SSJ. V samostatnom postavení však badáme odklon od požadovanej normy: počujeme vyslovovať *Sevila*, nie *Sevila*. Správna španielska mäkká výslovnosť je veľmi vzácna. Domnievame sa, že tvrdá výslovnosť tohto španielskeho názvu v nominatíve je silne ovplyvnená práve výslovnosťou slovenského názvu *Barbier zo Sevilly*. Uvedené fakty môžu nabádať k úvahám o uprednostnení podoby *Sevila* v jeho zvukovej i grafickej realizácii pred podobou *Sevilla* v nom. sing. Vzhľadom na ustálenosť tohto výrazu v slovenčine sa však treba stotožniť s takým riešením, aké navrhuje Slovník slovenského jazyka. K takýmto ustáleným a zaužívaným výrazom v slovenčine patrí napr. aj *Kastília* {špan. podoba *Castilla*}, *kastilčina* {*castellano*}. *Don Quijote* (vysl. *donkichót*) oproti španielskej zvukovej podobe *donkichote* atď.

L. Trup

SPRÁVY A POSUDKY

Kapitoly o slovenčine

Koncom minulého roka vyšla v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve knižka s výstižným názvom *Kapitoly o slovenčine* (Red. J. Kačala. 1. vyd. Bratislava, SPN 1976. 108 s.). Hoci sa táto knižka zrodila práve na stránkach nášho časopisu — ide o knižné vydanie seriálu článkov, ktoré sa v Kultúre slova uverejňovali na pomoc postgraduálne študujúcim učiteľom slovenčiny v 7. a čiastočne v 8. ročníku —, predsa je zaujímavé posúdiť, ako vyznieva úmysel kolektívu autorov podať relatívne ucelený obraz o súčasnej spisovnej slovenčine, o dnešných vedomostiach o nej i o jej kultúre. Treba konštatovať, že jednotlivé kapitoly, odtláčané v rozličných číslach tohto časopisu, dostávajú v takomto novom zaradení ďalšie rozmery, ich hodnotu umocňuje práve zjednocujúci zreteľ podať v maximálne stručnej forme ucelené zábery z jednotlivých jazykových rovin.

Už prvá kapitola s názvom *Krátka charakteristika súčasnej spisovnej slovenčiny* dobre vystihuje zámer celej knižky. Prináša zhustený, ale hlboký pohľad na súčasnú spisovnú slovenčinu: ohraničuje ju časovo, všima si jej fungovanie ako celospoločenského útvaru, poukazuje na jej stylistické rozvrstvenie i jej funkčné využitie, ďalej si všima vzťahy k iným jazykom (tu ide najmä o dotyky s najsúčasnejšou lexikou z takých oblastí, ako televízia, motorizmus, šport, kozmonautika, kybernetika atď.), vzťah normy a kodifikácie ap. Nevšima si však iba jazyk, ale aj druhú stranu, a to vzťah nositeľov k nemu: ten sa v súčasnosti zmenil z citového postoja viac na postoj rozumový. Namiesto obdivu ku kráse, ľubozvučnosti jazyka zdôrazňujú sa hodnoty, ako jednoduchosť, pravidelnosť v gramatike a výstižnosť sémantických prostriedkov.

Takýto koncentrovaný a pritom výstižný pohľad na súčasný jazyk predpokladá, pravdaže, dobré poznanie jeho zložiek i primeraný nadhľad nad nimi. Kapitole napísal Jozef Ružička. Ten istý autor napísal aj stať o hlavných otázkach jazykovej kultúry; venoval v nej pozornosť najmä aktuálnym problémom, ako sú hovorené prejavy, výslovnosť v spisovnej slovenčine, nedostatky v používaní slovnéj zásoby ap.

O všeobecných jazykových otázkach sa píše v kapitole *Teória jazykovedy*, ktorej autorom je Ján Horecký. Autor tu dáva do rúk čitateľom, ktorými sa rozumejú predovšetkým učiteľia, príp. budúci učiteľia slovenčiny, prehľad o takých základných pojmoch, ako je všeobecná jazykoveda (najmä so zreteľom na predmet jej skúmania, t. j. postavenie jazykovedy v sústave vied), jazykový znak, ďalej rozoberá pojmy jazyk a reč, systém a štruktúra v jazyku, vzťah jazyka a myslenia ap. Všetky základné pojmy osvetľuje autor z dôsledne marxistických pozícií. V tejto kapitole sa v skratke podáva i prehľad metód, ktoré sa uplatňujú v modernej jazykovede. Prílišná stručnosť výkladu miestami kladie väčšie nároky na čitateľa, resp. predpokladá už predbežné vedomosti o najnovších jazykovedných metódach.

Po kapitolách majúcih všeobecnejšie zacielenie prináša zborník súhrnné články o jednotlivých jazykových rovinách. Tieto články nemajú ako prvoradá cieľ podávať učebnú látku, ale skôr prehĺbiť vedomosti učiteľov o najnovšie výskumy z jednotlivých oblastí jazykovedy, čím sa sleduje ich odborný rast, samostatný prístup k vyučovaniu slovenčiny a napokon i prenášanie nových poznatkov do praxe.

Taký ráz má hneď kapitola o zvukovej rovine spisovnej slovenčiny — *Fonetika a ortoepia* (táto kapitola, podobne ako prvá kapitola nebola publikovaná v časopise *Kultúra slova*). Jej autor Ábel Kráľ vidí nevyhnutnosť nového prístupu k zvukovej rovine slovenčiny, a to nielen v teórii, ale aj v spoločenskej praxi (najmä v škole). Ako spoluautor Atlasu slovenských hlások (Dvorníčová — Jenča — Kráľ, 1969) a autor početných štúdií z oblasti fonetiky a ortoepie (odtláčaných aj v našom časopise) s prehľadom poukazuje na doterajšie nedostatky v školskej praxi, najmä čo sa týka podceňovania zvukovej a hovorenej reči. Na odstránenie takéhoto stavu navrhuje konkrétne opatrenia. V relatívne úspornej podobe podáva nové poznatky z fonetiky a ich aplikáciu v ortoepii. Autor zdôrazňuje najmä tie fakty, v ktorých sa odlišuje od doterajšieho chápania (či už v oblasti artikulácie alebo akustického pôsobenia slovenských hlások). Pri spisovnej výslovnosti pokladá za dôležité rozlišovať vysoký (vyšší), neutrálny a nižší štýl.

O základných otázkach lexikológie podáva prehľad Ján Horecký. Rozoberá všeobecnú otázku sémantických vzťahov medzi pomenovaním (menom), pojmom (signifikátom) a objektom (denotátom). V ďalších častiach sa venuje formálnemu, významovému a štatistickému opisu pomenovaní. Aj v tejto kapitole prevažuje zreteľ na najnovšie výskumy v danej oblasti.

O ďalšej — tvarovej rovine jazykového systému píše Ján Oravec v kapitole *Morfológia spisovnej slovenčiny*. Vydeline morfologickú rovinu od ostatných jazykových rovin a charakterizuje jej základnú jednotku — morfému, a to formálne i obsahovo. Osvetľuje pojem slovné druhy (z lexikálnej, syntaktickej i morfologickej stránky) a pojem morfologickej kategórie. Jednoduchosť a pravidelnosť morfologickej stavby spisovnej slovenčiny vykladá kombináciou prvkov prevažujúceho flektívneho typu s aglutinačnými, analytickými a sčasti aj polysyntetickými prvkami.

Z celkového zacielenia zborníka sa v istom zmysle vymyká kapitola *Vybraté state z morfológie* (od toho istého autora), lebo sa v nej hovorí už o čiastkových problémoch tvaroslovia — o slovnodruhovom zaradení čísloviek, zámen, predložiek a častíc. Problematiku týchto slovných druhov bližšie opisuje Morfológia slovenského jazyka.

Slovenská jazykoveda doteraz nemá sústavný opis syntaktického jazykového plánu, i keď už jestvuje rozsiahly výskum aj v tejto oblasti. O to väčšiu úlohu mal pred sebou autor state o skladbe — *Výskum slovenskej syntaxe v ostatnom desaťročí* — Ján Kačala. Podáva v nej najprv výklad o najdôležitejšej literatúre, o ktorú sa možno opierať pri štúdiu slovenskej skladby a ktorá je vlastne už súčasťou budúceho syntetického diela *Syntax slovenského jazyka*. S dobrým prehľadom i nadhľadom posudzuje stav súčasnej úrovne výskumu a v skratke osvetľuje dôležité pojmy, ako konštrukcia (syntagmatická, vetná, polovetná, súvetná), závislostný princíp pri

výstavbe konštrukcií, vetný člen, intencia slovesného deja ap., a všima si metódy, ktoré sa používajú pri výskume slovenského gramatického systému. Táto kapitola je dobrým orientačným vodidlom v pomerne zložitej problematike slovenskej skladby.

State venované štylistike nekladú si za cieľ podať ucelený prehľad z oblasti výskumu štylistickej roviny (ten možno nájsť v príslušnej, pomerne bohatej literatúre, na ktorú sa odkazuje), ale skôr heslovo naznačujú tendencie súčasnej štylistiky. Autor obidvoch kapitol Jozef Mistrik zdôrazňuje synchronnosť súčasnej štylistiky, uplatňovanie exaktných, najmä štatistických metód v štylistike a sústreďovanie záujmu na ústne prednášaný jazykový prejav. Poukazuje na spätosť teórie českej, sovietskej a slovenskej štylistiky.

Keďže pozornosť modernej štylistiky sa zameriava na analýzu a interpretáciu textu, venuje autor tejto problematike osobitnú stať. Cieľom analýzy a interpretácie je poznať možnosti, formy a spôsoby dorozumievania medzi odosielateľom a prijímateľom, pričom analýza je istým spôsobom výkladu textu (je jazykovo-štylistickým procesom), kým interpretácia je opis toho, čo sa hovorí v texte.

O výskume slovenského pravopisu v ostatných rokoch sa píše v kapitole, ktorej autorom je Ladislav Dvonč. Poukazuje sa v nej na nedorozumenia (časté v širokej verejnosti, ale i v škole) vyplývajúce zo zámény jazyka, prípadne jazykovej správnosti za pravopis a zo zámény hlások (foném) za písmená. L. Dvonč osvetľuje podstatu pravopisu (jeho konvenčný ráz) a vykladá princípy, z ktorých vychádza pravopis slovenčiny, t. j. princíp fonologický (ten sa uplatňuje na 90 %), slabičný, morfológický, etymologický a gramatický. Výsledky vedeckého výskumu v tejto oblasti zhŕňa v stručných poznámkach bibliografického rázu.

Záverečnou kapitolou zborníka sú *Dnešné tendencie v teórii vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka* od Valérie Betákovéj. Naznačujú sa v nej doktoré didaktické postupy súvisiace s modernizáciou vyučovania. Pozornosť sa venuje najmä tzv. problémovému vyučovaniu, ktoré sa dnes uprednostňuje pred starším pamäťovým učením a pred verbálnou vyučovacou metódou. Pri vyučovaní slovenčiny sa kladie za cieľ naučiť žiaka používať jazyk ako prostriedok komunikačného aktu s istou jazykovo-štylistickou úrovňou a zároveň formovať jeho osobnosť.

Súhrnne možno o zborníku povedať, že kapitoly dávajú ako celok zaujímavý mozaikový obraz o našom súčasnom spisovnom jazyku a o úrovni jeho výskumu. Mozaikový ráz dodáva knižke aj pomerná štručnosť kapitol (tá vyplýva z pôvodného určenia článkov pre časopis) a relatívna nekompletnosť. Bolo by sa žiadalo venovať azda viac miesta rozboru slovnej zásoby — napr. otázkam jej normy, systému založenému na vzťahoch synonymie a antonymie, otázkam tvorenia slov, frazeológie ap. Na druhej strane zasa takýto kompaktný, zhustený pohľad na všetky jazykové roviny poskytuje možnosť vidieť náš jazyk i jazykovedu z iného uhla, akoby z pohľadu zhora. Tento pohľad sa dá napokon doplniť najnovšou literatúrou, ktorá sa veľmi inštruktívne uvádza na konci každej kapitoly.

M. Pisárčiková

Kniha o Latinskej Amerike

Koncom roka 1974 vyšiel v Nakladateľstve Pravda slovenský preklad knihy uruguajského novinára Eduarda Galeana pod názvom *Otvorené žily Latinskej Ameriky*. Táto kniha vyplňa istú medzeru v našom obraze politických dejín a súčasnosti latinskoamerického kontinentu, preto ju treba pokladať za tematické obohatenie nášho knižného trhu.

Kniha je prekladom zo španielskeho originálu, tu si však nebudeme všimnúť vzťahy prekladu k originálu; vychádzame z prekladu ako zo samostatného jazykového faktu, pričom si, pravdaže, uvedomujeme, že opisované prostredie a tematika vtláčili svoju pečať aj slovenskému prekladu, a to predovšetkým v tom, že sa aj v slovenskom preklade hojne využívajú slová latinskoamerického proveniencie, napr. *peón, pončo, quebrachový, conquistador, gaučo, pampa, vikuňa*. Význam väčšiny týchto výrazov si čitateľ môže overiť v dostupných slovníkoch (Slovník slovenského jazyka, Slovník cudzích slov), ale doktoré z nich (napr. *pončo, favela*) ani v týchto jazykových slovníkoch nenájde. Aj to ukazuje na problémy, ktoré vznikajú pri prekladaní a najmä pri redigovaní publikácie s takouto tematikou. Vhodným riešením by bolo, keby sa významy uvedených, ako aj ďalších menej bežných výrazov (napr. historizmov, odborných ekonomických a právnych termínov, ako sú *arkebúza, pika, boom, dumpingový, solventný, transfer, clearing* a ďalšie) boli vysvetlili priamo v knihe, a to či už formou poznámky na mieste výskytu, alebo v slovníčku menej známych výrazov umiestnenom na konci knihy. Táto požiadavka je na mieste aj preto, že i v tomto druhom okruhu výrazov (napospol odborných termínov) sa nájdu také, ktorých významy si čitateľ nemôže zistiť v dostupných jazykových slovníkoch (povedzme *kotizácia* — vyskytuje sa napr. na s. 137, 138).

Pravda, týmito konštatovaniami nechceme vzbudiť dojem, že text posudzovanej knihy je preťažený málo zrozumiteľnými odbornými výrazmi. Skôr naopak: prípady, na ktoré sme upozornili, predstavujú skôr výnimku. Kniha je napísaná zrozumiteľným štýlom, v ktorom prevažuje vecnosť, ako to ukazuje napr. tento úryvok zo s. 115: *Treba priznať, že je nedostatok rozličných výrobkov: roku 1970 chýba ovocie a chladničky, bielizeň, zástupy kupujúcich pred obchodmi nie sú len dôsledok zlej organizácie v distribučnej sieti. Hlavnou príčinou nedostatku je rýchly vzostup spotrebiteľov: teraz patrí krajina všetkým.*

Textu však nechýba ani obrazný a expresívny spôsob vyjadrenia, napr.: *Revolúcia musí spať s otvorenými očami a aj to je z hospodárskeho hľadiska veľmi nákladné.* (115) — *Latifundiá rozmnožujú ústa, ale nie chleby.* (186) — *Imperialistická špongia nevysávala bohatstvo, ktoré krajina vyprodukovala.* (283) — *Úvodníky vytrubovali: „Treba ho skántriť ako hada.“* (285) — *Paraguajský prezident... vedel, že sa zvierajú železné kliešte okolo hráča jeho vlasti, ohrozenej zemepisnou polohou a nepriateľmi.* (285) *Sviežosť dodávajú textu aj frazeologické spojenia typu padnúť na kolena pred niekým, nenechať kameň na kameni, priviesť do skazy, víťaziť na celej čiare, ďalej neošáchané výrazové prostriedky, ako zanovito, väčšmi, poľahky,*

spojka *ibaže*, spojenia *smrteľný klepec*, *ocitnúť sa v tvrdzi*, *zadúšať domáce tovarne*, *konštrukcia deti mu chodia obuté* a ďalšie.

Z lexikálnych prostriedkov zaujmú ďalej niektoré neologizmy, vychádzajúce z domácich, ale aj internacionálnych základov, napr. *velkozaujmy* (384), *severovýchodniari* (130), *pomextštenie* (324), *transamazonský* (130, 131), *antitrustový* (330), „*subimperialistický*“ (384). Ako vidieť, motivácia je pri všetkých z nich zreteľná, preto sú významovo priezračné a priemerne vzdelanému používateľovi spisovnej slovenčiny zrozumiteľné.

Aj to, čo sme povedali doteraz, celkom jednoznačne svedčí o tom, že lexikálne bohatstvo slovenčiny využitú v preklade je primerane veľké a že sa pri jeho výbere rešpektovala lexikálna norma súčasnej spisovnej slovenčiny (okrem jednotlivých odchýlok, ako sú: *krajky* namiesto *čipky*, *tkací stav* nam. *krosná*, *obnos* nam. *suma*, *karika* nam. *krúžok*, *koliesko*, *rozpuštilý* nam. *samopašný*, *vyraditovanie* nam. *odstránenie*, *skomolene* nam. *popletene*, *cestova manželstva* nam. *prostredníctvom*, *u spoločnosti* nam. *pri spoločnosti*, *sústo* nam. *hlt*, *príp. kúsok*, *porúčať* vo význame *rozkazovať*).

Z okruhu tvorenia slov sa žiada upozorniť predovšetkým na nefunkčné striedanie podôb prídavných mien *priemyselný* a *priemyslový*: je nápadné najmä v tých prípadoch, keď sa s ním stretáme na tej istej strane (napr. 118, 269, 270, 374). V súčasnej spisovnej slovenčine sa z uvedených dvoch podôb jednoznačne uprednostňuje podoba *priemyselný*, lebo neprináša so sebou variáciu na konci koreňa a je pevnejšie zapojená do systému, ako to ukazujú ďalšie odvodeniny súvisiace so slovom *priemysel*: *spriemyselniť*, *spriemyselňovať*, *priemyselne*.

Syntax posudzovaného textu je primeraná, vety sú stavané myšlienkovy jasne, zrozumiteľne, z komunikačného hľadiska nie sú preťažené. Výber a využívanie syntaktických prostriedkov (napr. zložitejších typov syntagmatických alebo vetných konštrukcií, ďalej polovetných alebo súvetných konštrukcií, opisného pasíva) je v súlade s celkovým rázom textu. Okrem jednotlivých nedostatkov pri väzbách (napr. *zamedziť čomu* namiesto spisovného *zamedziť čo*, *závisieť na niečom* nam. *závisieť od čoho*) a pri spájajúcich výrazoch (napr. spojka *než* v časovom význame, nadväzovanie pomocou ukazovacieho zámena *tento*: *najty, pretože táto obieha tými istými kanálmi*, 248 správne *pretože tá obieha*) chceme upozorniť najmä na oblasť slovosledu a rozlišovania tesného a voľného prívlastku, kde sme našli najviac nejasností.

Slovosled je významným činiteľom sémantickej i gramatickej stavby vety a rozhodujúcim spôsobom podmieňuje dobrú zrozumiteľnosť textu a hladkú komunikáciu vôbec. Slovosled je predovšetkým prejavom správneho umiestnenia a plynulého nadväzovania tých myšlienkových častí vety, ktoré označujeme ako relatívne známe a relatívne nové, t. j. prinášajúce novú informáciu. Je známe, že pri pokojnom rozprávaní a vo výkladovom postupe vôbec platí zásada, že na začiatku vety stojí relatívne známa časť, ktorou veta nadväzuje na predchádzajúci kontext, a v druhej časti vety stojí tá jej časť, ktorá prináša novú informáciu, na ktorej je vetný dôraz. Ak sa táto zásada výstavby vety poruší, text neplynie hladko a adresát sa obyčajne musí k vete vrátiť, aby si ozrejmil, o čo v nej vlastne ide. Tak je to aj

v prípade zo s. 188 posudzovaného prekladu: *Nezamestnaní, ktorých tento systém neúnavne chrtí, sa naozaj valia do miest a rozširujú ich predmestia. Ale aj továrne plodia nezamestnaných, keď sa modernizujú ...* V druhej vete citovaného úryvku sú nezamestnaní relatívne známu časťou vety, lebo sa spomínajú v predchádzajúcej vete. Preto má slovo *nezamestnaní* stáť na začiatku vety a časť *aj továrne plodia* až na druhom mieste, lebo prináša novú informáciu; o tom svedčí aj zdôrazňovacia častica *aj* stojaca na čele tejto časti. Veta v tejto podobe (*Ale nezamestnaných plodia aj továrne, keď sa modernizujú*) je už oveľa prirodzenejšia a tok informácií v nej je hladší. Príklady na porušenie tohto významového princípu pri slovoslede by sme mohli uvádzať z viacerých miest rozoberaného textu, ale citovaný príklad je azda dosť presvedčivý a názorný na to, aby sa ukázalo, o čo ide. K slovosledu slovesa *len* v krátkosti pripomíname, že zaujíma spravidla stredové postavenie medzi spomínanými dvoma časťami významovej výstavby vety. Preto v príklade *čo sa zlata týka* (34) pokladáme postavenie slovesa za príznakové; neutrálne postavenie je v strede: *čo sa týka zlata*.

Nejasnosti pri rozlišovaní tesného a voľného prívlastku sa prejavujú v nesprávnom členení vety pomocou čiarok. Je známe, že tesný prívlastok zužuje rozsah významu nadradeného substantíva, a ak by sme ho vnechali z vety, malo by to za následok zmenu jej zmyslu. Preto sa tesný prívlastok vo vete neoddeluje čiarkami. Táto poučka sa však na mnohých miestach v posudzovanom texte nedodržiava a tesný prívlastok sa v rozpore s pravopisnou kodifikáciou oddeľuje od ostatnej vety čiarkami. Jeden príklad (s. 15): *Lyndon Johnson sa preslávil slovami: „Päť dolárov, vynaložených na opatrenia proti rastu obyvateľstva, je efektívnejšia investícia než sto dolárov vynaložených na ekonomický rast.“* Časť vety, ktorá je oddelená čiarkami, je tesný prívlastok, lebo po jej vypustení má veta iný zmysel, resp. je nezmyselná (*Päť dolárov je efektívnejšia investícia než sto dolárov vynaložených na ekonomický rast*). Čiarky sem teda nepatria rovnako ako pri druhom tesnom prívlastku v tejto vete, ktorý ani v citovanom texte nie je oddelený od nadradeného mena čiarkami. Možno pripomenúť, že s členením vety pomocou čiarok sa v posudzovanej publikácii narába dosť voľne aj v iných prípadoch, lebo čiarka sa dakedy kladie nadbytočne (napr. sa ňou oddeľuje prísudková časť od podmetovej alebo sa píše pred zlučovacou spojkou *a*), inokedy zasa chýba tam, kde ju platná kodifikácia vyžaduje (napr. na konci vloženej vedľajšej vety alebo na konci voľného prívlastku).

Na záver: Slovenský preklad knihy E. Galeana *Otvorené žily Latinskej Ameriky* od Vladimíra Olerínyho hodnotíme napriek uvedeným výhradám kladne. Kniha je z viacerých stránok (vrátane jazykovej a štylistickej) pre našu prekladovú literatúru prínosom.

J. Kačala

SPYTOVALI STE SA

Nainštalovať — nainštalovanie. — V. M. z Bratislavy: „Do ranného vysielať bratislavského rozhlasu sú zaradené poznámky s ekonomickou problematikou. Bývajú v nich niektoré slová, čo ma vyrušujú, napr. slovesné podstatné meno *nainštalovanie* vo vete *Takéto úspory možno zabezpečiť nainštalovaním časového spínača*. Nestačí tu slovesné podstatné meno od slovesa *inštalovať*?“

Ak vezmeme do úvahy opis významu slovesa *inštalovať* [v danom kontexte ide o význam „namontovať“], možno súhlasiť s požiadavkou, aby sa v takýchto prípadoch používalo sloveso *inštalovať*, keďže už samo obsahuje významový prvok, ktorý sa pridaním predpony *na-* akoby zbytočne opakuje. Dojem nadbytočnosti vzniká u tých používateľov spisovnej slovenčiny, ktorí sloveso *inštalovať*, prevzaté z latinčiny, chápu ako predponové [utvorené latinskou predponou *in-* majúcou význam „na, do“]. Lenže v súčasnosti veľká časť používateľov spisovného jazyka už prevzaté slovesá tohto typu naznačeným spôsobom nerozdeľuje [nesegmentuje] a bez zábran k nim pridáva rozličné domáce predpony jednak na vyjadrenie dokonavého vidu [sloveso *inštalovať* je podľa SSJ nedokonavé], jednak na zachytenie toho významového prvku, ktorého absenciu pociťujú so zretelom na chápanie podobných sloviac ako bezpredponových. Najmä do odborného vyjadrovania prenikli také slovesá, ako *rozanalyzovať*, *vyabstrahovať*, *vydedukovať*, *na-injikovať*, *preexponovať*, *podexponovať*, *naimputovať*, resp. aj *vyšpecifikovať* a i. Utvorené sú podobným spôsobom ako východiskové sloveso *nainštalovať* a viaceré bez štylistického kvalifikátora uvádza Slovník slovenského jazyka a slovníky cudzích slov. Z toho sa ukazuje, že v jazykovej praxi je neutržateľná poučka, ktorá zakazuje tvoriť slovesá z prevzatých slovesných základov domácimi predponami, a to aj vtedy, keď v pôvodnom jazyku ide o predponové slovesá, pri ktorých sa význam predpony zhoduje s významom predpony v preberajúcom jazyku, ako je to napr. aj v slovese *nainštalovať*.

I. Masár

Pontón — pontonár, nie pontonier. — J. S. z Prešova: „V odborárskom denníku Práca (4. 1. 1977, s. 5) sme sa stretli so slovom *pontonier* v tejto vete: *Senát. dr. Pavla Kovácsa na Krajskom súde v Bratislave odsúdil pontoniára Matejova pre pokus trestného činu vraždy*. Je slovo *pontonier* správne?“

Slovník slovenského jazyka III (Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 256) uvádza iba heslo *pontón*. Slovník cudzích slov (1. vyd. Bratislava, Tatran 1953, s. 800) okrem hesla *pontón* uvádza samostatné heslo *pontonér* s významom „vojak v pontónovom oddiele, ženista“. S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter v Slovníku cudzích slov (3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 874) uvádzajú už iba podstatné meno *pontón*.

Podstatné meno *pontonier* vzniklo analogicky podľa *kanón — kanonier*. V Slovníku slovenského jazyka I (Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 671) sa slovo *kanonier* hodnotí ako hovorové slovo. V rubrike Slovenčina naša v Nedeľnej Pravde (10. 9. 1976, s. 6) sme konštatovali, že slovo *kanonier* ako vojenský termín je zastarané slovo, lebo v súčasnej slovenčine namiesto slova *kanonier* máme slovo *delostrelec*. Ďalej sme upozornili, že slovo *kanonier* sa najmä v športovom spravodestve významovo prehodnotilo, pomenúva sa ním úspešný strelec gólov. V tomto význame má však slovo *kanonier* silný expresívny odtienok.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa už netvorí nové slová (názvy osôb) od cudzích podstatných mien príponou *-ier*. Pri tvorení názvov osôb je dnes veľmi produktívny slovotvorný typ s príponou *-ár*. J. Horecký v Slovotvornej sústave slovenčiny (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 90) a v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 100) konštatuje, že príponou *-ár* sa v súčasnej spisovnej slovenčine okrem iných tvoria aj podstatné mená, ktoré predstavujú osobitnú skupinu názvov osôb zaoberajúcich sa konkrétnou vecou označenou základným podstatným menom, napr.: *hrobár, komínár, betonár, bábkár, záhradkár, pasienkár* a pod.

Aj od podstatného mena *pontón* môžeme vytvoriť príponou *-ár* nové slovo *pontonár*, ktorým sa označuje pracovník (robotník) na pontóne. Pred príponou *-ár* sa skrakuje v slovotvornom základe (*pontón*) samohláska *ó*: *pontón — ponton-ár* (podobne ako pri slovách *betón — beton-ár, komín — komín-ár*). Vo východiskovej vete sa teda malo použiť podstatné meno *pontonár*.

I. Jacko

Ks

KUL TURA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 11, 1977, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSC. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júni 1977. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977

Cena Kčs 3,—